

Łukasz KOREMBA
<https://orcid.org/0000-0003-3434-3098>
Szczecin

Wiarygodność odrysów pieczęci miejskich w XVIII-wiecznym rękopisie pt. *Apparatus Sigillorum Pomeraniae et Rugiae Civitatum*

Zarys treści: W artykule poruszono problem wiarygodności rysunków pieczęci miejskich przedstawionych w XVIII-wiecznym rękopisie pt. *Apparatus Sigillorum Pomeraniae et Rugiae Civitatum* przechowywanym w Landesarchiv w Greifswaldzie. Ukazane tam rysunki pieczęci porównano z reprodukcjami tychże pieczęci zachowanymi w zbiorach archiwalnych. W ten sposób udało się pozytywnie zweryfikować 158 z 227 odrysów pieczęci. W dołączonym katalogu przedstawiono 69 pozostałych pieczęci, których nie udało się zweryfikować na podstawie dostępnych materiałów archiwalnych.

Abstract: The article raises the reliability of town seals' drawings presented in an eighteenth-century manuscript entitled *Apparatus Sigillorum Pomeraniae et Rugiae Civitatum* held at the State Archive of Greifswald. The drawings of seals shown there were compared with reproductions of the same seals preserved in the archival collections. In this way, it was possible to verify 158 of the 227 seal impressions positively. The accompanying catalogue shows the 69 remaining seals that could not be verified based on the available archival material.

Słowa kluczowe: sfragistyka, pieczęcie miejskie, rysunki pieczęci, *Apparatus Sigillorum*, Pomorze Zachodnie

Keywords: sphragistics, municipal seals, drawings of seals, *Apparatus Sigillorum*, Western Pomerania

Reprodukcje stanowią istotne źródło wiedzy o dawnych pieczęciach. Wykonane ze starannością przez dawnych kolekcjonerów, historyków czy archiwistów, uwieczniają zabytki, które przez upływ czasu, rozproszenie materiałów archiwalnych, a także wojenne zawieruchy nie dotwały do dziś. Jedną z podstawowych form reprodukcji pieczęci był rysunek¹. Przy całej niedoskonałości tej metody nie możemy przejść obojętnie wobec walorów poznawczych, jakie niosą zachowane po dziś dzień zbiory odrysów pieczęci. Z rysunku jako metody reprodukcji pieczęci korzystali m.in. Kazimierz Stronczyński² czy Kajetan Kielisiński³. Dla Pomorza Zachodniego duże znaczenie mają rysunki pieczęci miejskich Hermanna Dannenberga⁴ oraz zbiory Juliusa von Bohlena i Johanna Carla Conrada Oelrichsa, które

¹ O rysunku i innych sposobach reprodukcji pieczęci zob. M. Gumowski, *Pieczęcie w archiwach i ich reprodukcja*, „Archeion”, 19–20, 1951, s. 409–436; M. Kadziszewska, P. Stróżyk, *Repertorium dawnych sposobów reprodukcji pieczęci*, w: *Zbiory pieczęci w Polsce*, red. Z. Piech, W. Strzyżewski, Warszawa 2009, s. 518–528.

² S.K. Kuczyński, *Kazimierz Stronczyński jako sfragistyk i heraldyk*, w: *Kazimierz Stronczyński: numizmatyk, sfragistyk i inwentaryzator zabytków. Materiały sesji naukowej. Piotrków Trybunalski 1983*, red. J. Piniński, Łódź 1986, s. 25.

³ P. Pokora, *Rysunki pieczęci Kajetana Wincentego Kielisińskiego w zbiorach Biblioteki PAN w Kórniku*, w: *Zbiory pieczęci w Polsce*, red. Z. Piech, W. Strzyżewski, Warszawa 2009, s. 377–476.

⁴ H. Dannenberg, *Münzgeschichte Pommerns im Mittelalter*, Berlin 1893, tabl. XVII–XXVIII.

poddał krytyce i włączył do swojej kolekcji Otto Hupp⁵. Odrys należy docenić zwłaszcza wtedy, gdy jest jedynym śladem, jaki pozostał po dawnym odcisku lub typariuszu⁶.

Niniejsze rozważania mają na celu ustalenie wiarygodności znanego z rękopisu dzieła *Apparatus Sigillorum Pomeraniae et Rugiae Civitatum*⁷ jako źródła do badań nad sfragistyką miejską Pomorza Zachodniego. Dzieło powstało przed 1773 r., przy czym część rysunków i zapisków mogła być dodana w późniejszym czasie przez kolejnych posiadaczy⁸. Przedstawiono w nim średniowieczne i wczesnonowożytne sigilla miast, cechów i parafii z obszaru Księstwa Pomorskiego, w tym także pieczęcie Uniwersytetu w Greifswaldzie oraz innych instytucji. Z tego bogatego materiału sfragistycznego w poniższej analizie uwzględniono tylko rysunki tych pieczęci, których dysponentami były samorządy miejskie i które wchodziły w skład ich systemów sfragistycznych, natomiast pominięto odrisy tych, które należały do cechów, parafii i innych instytucji⁹. Takie ograniczenie wynika z faktu, że pieczęcie miejskie ukazano na przeważającej większości rysunków w omawianym poszycie, ponadto dysponujemy dla nich dobrze zachowanymi i dostępnymi reprodukcjami, które mogą posłużyć jako materiał porównawczy.

Rękopis *Apparatus Sigillorum* wchodził w skład tzw. Biblioteki Ostenów – XVIII-wiecznej kolekcji ksiąg, rękopisów i innych dzieł zgromadzonych przez Fryderyka Wilhelma von der Ostena (zm. 1786)¹⁰. Na temat samego dzieła wiemy niewiele. Z lakonicznego zapisu na okładce wynika, że trafiło do kolekcji Ostena ze zbiorów niejakiego Liebeherra w 1772 r. Można przypuszczać, że był to Heinrich von Liebeherr, burmistrz Szczecina i kolekcjoner, teść Fryderyka Wilhelma von der Ostena¹¹.

Dzieło ma formę poszytu o wymiarach 315 x 200 mm z 60 jednostronnie zapisanymi kartami bez paginacji. Zawarte w nim rysunki prawdopodobnie wykonano pędzlem. Wszystkie odrisy pieczęci miejskich, cechowych, kościelnych itp. uporządkowane zostały według rozmieszczonych w układzie alfabetycznym miast, na których obszarze ich dysponent funkcjonował. Zazwyczaj każda strona rękopisu poświęcona jest jednemu miastu. Rozpoczyna się tytułem *Sigilla civitatis* (tu następuje łacińska nazwa miasta), a poniżej znajdują się rysunki pieczęci. Jedynie Szczecin i Greifswald ukazano na dwóch stronach. 15 miast¹² przedstawiono w inny sposób – przynależne im rysunki umieszczone zostały w wolnych przestrzeniach wcześniej zapisanych stron, a nazwy ośrodków w nagłówku zapisano

⁵ O kolekcji J.C.C. Oelrichsa i J. von Bohlena zob. O. Hupp, *Die Wappen und Siegel der Deutschen Städte, Flecken und Dörfer*, t. 1: *Königreich Preussen*, z. 2: *Pommern, Posen und Schlesien*, Frankfurt a. M. 1898, s. 2–3.

⁶ Wśród współczesnych prac poświęconych odrysom pieczętnym warto wskazać m.in.: P. Pokora, *Rysunki pieczęci*; M.L. Wójcik, *Sigillum deperditum est. Uwagi o walorach źródłowych rysunków pieczęci w zespole Dokumenty Miasta Wrocławia ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu*, w: *Sic erat in fatis. Studia i szkice poświęcone Profesorowi Bogdanowi Rokowi*, t. 2, red. E. Kościak i in., Toruń 2012, s. 402–429; B. Ciciora, *Matejkowskie studia pieczęci przechowywanych w archiwum klasztornym w Mogile: geneza*, ABMK, 113, 2020, s. 79–115.

⁷ Landesarchiv Greifswald, Rep. 41 Plathe, Nr I 41.

⁸ Ł. Koremba, *Apparatus Sigillorum – nieznanne źródło do sfragistyki miejskiej Pomorza Zachodniego. Autorstwo, czas i okoliczności powstania*, „Przegląd Zachodniopomorski”, 35 (64), 2020, z. 1, s. 11.

⁹ O klasyfikacji pieczęci miejskich według kryterium dysponenta i miejskich systemów sfragistycznych zob. M. Adamczewski, *Uwagi w sprawie systemów sfragistycznych i typologii pieczęci miejskich*, w: *Dawne pieczęcie. Typologia – metody badań – interpretacje*, red. Z. Piech, Warszawa 2015, s. 101–117.

¹⁰ F. von Bismarck-Osten, *Die Sammlungen zu Schloss Plathe und ihr Begründer Friedrich Wilhelm von der Osten (1721–1786)*, „Baltische Studien. Neue Folge”, 62, 1976, s. 63–72; E. Rymar, *Biblioteka Ostenów w Płotach (1)*, „Bibliotekarz Zachodniopomorski”, 45, 2004, nr 3–4, s. 36–44; tenże, *Biblioteka Ostenów-Bismarcków w Płotach. Część 2. Tajemnice rozproszenia*, „Bibliotekarz Zachodniopomorski”, 46, 2005, nr 4, s. 41–53; tenże, *Biblioteka Ostenów-Bismarcków w Płotach. Część 3. Stare i nowe tropy rozproszenia zbiorów*, „Bibliotekarz Zachodniopomorski”, 50, 2009, nr 3–4, s. 32–35; V. de Senarclens, *Części rozproszone księgozbiorów XVIII-wiecznych. Biblioteka zamku Plathe i jej użytkownicy*, w: *Unbekannte Schätze. Germanica des 16. Jahrhunderts in der Universitätsbibliothek Łódź*, red. C. Dietl, M. Kubisiak, Łódź 2018, s. 117–146.

¹¹ O autorstwie *Apparatus Sigillorum* zob. Ł. Koremba, *Apparatus Sigillorum*, s. 5–21; rysunki pieczęci zawarte w *Apparatus Sigillorum* wykorzystywali w swoich badaniach R.-G. Werlich, *Siegel und Wappen der Stadt Grimmen*, w: *Die Marienkirche in Grimmen und ihre Gemeinde. Beiträge zur Kirchengeschichte einer pommerschen Stadt*, red. N. Buske, H.T. Porada, W. Schmidt, Kiel 2015, s. 241–264; D. Bienek, *Od pieczęci do herbu*, w: *Od pieczęci do herbu. Materiały I Konferencji Historycznej, Płoty, 3 marca 2016*, red. D. Bienek, Płoty 2016, s. 9–13.

¹² Bobolice, Bytów, Bergen auf Rügen, Barwice, Karlino, Garz auf Rügen, Dobrzany, Lębork, Łeba, Polanów, Miastko, Strzmielce, Ückerunde, Węgorzyno, Sianowo.

Il. 1. Karta *Apparatus Sigillorum* z odrysami pieczęci Bań, poniżej zapewne dorysowane później pieczęcie Bobolic; Landesarchiv Greifswald, Rep. 41 Plathe, Nr I 41

po niemiecku. Ponadto szkice te wykonano mniej starannie. Na tej podstawie można stwierdzić, że *Apparatus Sigillorum* tworzyło co najmniej dwóch rysowników – jeden sporządził odrysy pieczęci większości miast, posługiwał się nazwami łacińskimi i każde miasto przedstawił na osobnej stronie, natomiast drugi dorysował pieczęcie pozostałych ośrodków w wolnych miejscach¹³.

Odrysom niekiedy towarzyszą dopiski wskazujące na rok użycia pieczęci bądź na miejsce przechowywania jej pierwowzoru – zwykle kolekcję prywatnego właściciela, czasem także archiwum¹⁴. Ich lakoniczność i rzadkie występowanie stawia pod znakiem zapytania wiarygodność szkiców przedstawionych w *Apparatus Sigillorum*. Przeważająca większość rysunków nie zawiera żadnych adnotacji, a co za tym idzie, nie wiadomo, skąd autorzy czerpali wzorce do ich wykonania. Dlatego w celu określenia wiarygodności całego dzieła niezbędne jest skonfrontowanie go z zachowanymi do naszych czasów pieczęciami.

W niniejszym artykule porównano odrysy z *Apparatus Sigillorum* z zachowanymi w kolekcjach archiwalnych reprodukcjami lakowymi pieczęci. Charakteryzują się one dużą dokładnością w odwzorowaniu szczegółów oryginalnych tłoków pieczętnych, dlatego z powodzeniem mogą służyć za punkt odniesienia. Wykorzystany materiał porównawczy pochodzi ze zbiorów pieczęci Archiwum

¹³ Ł. Koremba, *Apparatus Sigillorum*, s. 8–9.

¹⁴ Tamże, s. 10.

Państwowego w Szczecinie oraz Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz w Berlinie-Dahlem¹⁵. W tym ostatnim archiwum znajduje się kolekcja lakowych odcisków zgromadzonych przez O. Huppa, wśród których znaleźć można pieczęcie miast pomorskich z rejencji koszalińskiej i szczecińskiej¹⁶. Niestety nie zachowała się część kolekcji tegoż obejmująca miasta rejencji stralsundzkiej, dlatego w przypadku pieczęci tych miast – o ile ich reprodukcji nie odnaleziono także w innych kolekcjach – trzeba było odwołać się do ich opisów, które O. Hupp zamieścił w swoim opracowaniu¹⁷. Ograniczenie się jedynie do lakowych replik z wyżej wymienionych zbiorów i nieuwzględnienie odcisków pieczęci odcisniętych bądź przywieszonych do dokumentów wynika z silnego rozproszenia materiału sfragistycznego dotyczącego miast pomorskich w zasobach archiwów polskich i niemieckich. Jak do tej pory rozległą kwerendę przeprowadził tam jedynie O. Hupp i to właśnie na jej podstawie stworzył wyżej wspomnianą kolekcję. Od tego czasu nie powstało żadne nowoczesne opracowanie obejmujące sfragistykę miejską całego Pomorza Zachodniego w jego historycznych granicach. Warto także zaznaczyć, że wiele pieczęci, które dziś znamy z reprodukcji, mogło zaginąć wraz z dokumentami podczas II wojny światowej.

Przyjęta metoda porównawcza miała na celu określenie, jaka część odrysów ujętych w *Apparatus Sigillorum* przedstawia rzeczywiście istniejące pieczęcie oraz jak dokładni byli autorzy w odwzwierciedlaniu ich detali. Udzielając odpowiedzi na te pytania, możemy określić, czy *Apparatus Sigillorum Pomeraniae et Rugiae Civitatum* to źródło wiarygodne i czy przedstawione w nim rysunki pieczęci mogą wzbogacić naszą bazę źródłową do badań nad zachodniopomorską sfragistyką. W niniejszej pracy przedstawiono także pieczęcie miejskie, które nie znalazły potwierdzenia w materiale porównawczym.

Odrisy pieczęci jako źródło historyczne

Odris jest jedną z wielu metod reprodukcji pieczęci, jednak ze względu na swoją specyfikę wymaga bardzo dużej dozy krytycyzmu. Marian Gumowski określił rysunek jako jedynie podobiznę oryginalnych pieczęci, w przeciwieństwie do galwanów, odlewów i odcisków, które stanowią ich wierne kopie¹⁸. Sylwiusz Mikucki poczynił uwagę do wszystkich technik opartych na przerysowaniu, stwierdzając, że rysunek nie daje pewności, czy odwzwierciedla to, co pieczęć rzeczywiście zawiera, czy to, co rysownik na niej widział¹⁹. Jest to istotna uwaga, ponieważ wskazuje na subiektywizm rysunku. Tworząc go, autor najpierw odczytywał treść pieczęci, a dopiero potem kreślił jej podobiznę – rysunek jest zatem formą interpretacji odcisku. Od razu więc nasuwają się pytania: w jakim stanie zachowania był pierwowzór, którym dysponował rysownik?, czy poprawnie zinterpretował te elementy, które dostrzegł?, czy jego zdolności artystyczne były wystarczające, by oddać szczegółowo te elementy? Uzyskanie odpowiedzi na te pytania jest utrudnione zwłaszcza wtedy, kiedy nie znamy oryginału pieczęci, na podstawie której powstał rysunek. Z takim problemem musiał się zmierzyć m.in. O. Hupp, włączając szkice pieczęci z kolekcji J.C.C. Oelrichsa do bazy źródłowej swojej pracy. Niemiecki heraldyk zarzucał J.C.C. Oelrichsowi m.in. nadużywanie form majuskuły gotyckiej przy odpisywaniu legend pieczęci nowożytnych, a nawet wymyślanie pieczęci²⁰. Tak samo dalece posunięta ostrożność musi towarzyszyć analizie odrysów ukazanych w *Apparatus Sigillorum*. Jednocześnie należy zachować pewną dozę tolerancji wobec niedokładności w przedstawieniu różnych elementów, która może wynikać z ograniczonych zdolności graficznych rysowników.

¹⁵ AP Szczecin, Zbiór pieczęci i tłoków pieczętnych, Kopie Trójwymiarowe – Reprodukcje, sygn. 2; Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz [dalej: GStA PK], VIII HA, I. 32, Preußische Städtesiegelsammlung, Kasten II Provinz Pommern.

¹⁶ GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 11–15.

¹⁷ O. Hupp, *Die Wappen*, s. 22–27.

¹⁸ M. Gumowski, *Zbiory sfragistyczne w Polsce*, w: M. Gumowski, M. Haisig, S. Mikucki, *Sfragistyka*, Warszawa 1960, s. 264; to samo czytamy w definicji rysunku podanej przez M. Kadziszewską i P. Stróżyka, *Repertorium*, s. 526.

¹⁹ S. Mikucki, *Zagadnienia wstępne*, w: M. Gumowski, M. Haisig, S. Mikucki, *Sfragistyka*, s. 22.

²⁰ O. Hupp, *Die Wappen*, s. 2–3.

Zweryfikowane rysunki pieczęci

Na podstawie porównania z zachowanymi w archiwalnych kolekcjach reprodukcjami pieczęci udało się potwierdzić wiarygodność 158 z 227 ich odrysów. Tabela 1 przedstawia liczbę zweryfikowanych rysunków dla poszczególnych miast. Podobiznę uznawano za wiarygodną, jeżeli udało się odnaleźć reprodukcję o podobnych wymiarach, treści legendy oraz wizerunku napieczętnym.

Tabela 1. Zweryfikowane odrysy pieczęci w *Apparatus Sigillorum*

Miasto	Liczba odrysów pieczęci miejskich	Zweryfikowane odrysy pieczęci	Miasto	Liczba odrysów pieczęci miejskich	Zweryfikowane odrysy pieczęci
Altentreptow	4	4	Łeba	2	0
Anklam	7	6	Łobez	3	1
Banie	4	3	Maszewo	3	1
Barth	5	5	Miastko	2	0
Barwice	2	0	Nowe Warpno	3	2
Bergen auf Rügen	2	0	Nowogard	3	3
Białogard	4	2	Okonek	2	1
Bobolice	2	0	Pasewalk	3	3
Bytów	2	0	Penkun	2	2
Chociwel	2	1	Płoty	3	3
Damgarten	3	2	Polanów	1	0
Darłowo	4	4	Police	2	1
Dąbie	5	4	Połczyn	2	2
Demmin	11	6	Pyrzyce	6	6
Dobra	2	1	Resko	3	1
Dobrzany	2	0	Richtenberg	2	1
Franzburg	2	0	Sianów	2	0
Gartz (Oder)	4	4	Sławno	6	6
Garz (Rügen)	2	1	Słupsk	3	2
Goleniów	5	3	Stargard	6	5
Greifswald	6	6	Stralsund	4	4
Grimmen	5	4	Strzemiele	2	0
Gryfice	4	3	Suchań	2	1
Gryfino	9	9	Szczecin	13	9
Gützkow	2	1	Szczecinek	3	2
Jarmen	2	1	Tribsees	2	2
Kamień Pomorski	2	2	Trzebiatów	3	3
Karlino	2	1	Uckermünde	3	2
Kołobrzeg	4	4	Usedom	4	4
Koszalin	4	3	Węgorzyno	2	0
Lassan	2	2	Wierzbno	2	1
Lębork	1	0	Wolgast	3	3
Loitz	3	1	Wolin	5	4
			Łącznie	227	158

Rysownicy *Apparatus Sigillorum* ewidentnie starali się ukazać pieczęcie w ich rzeczywistych rozmiarach. Różnica średnicy pomiędzy odrysami a zestawianymi z nimi reprodukcjami lakowymi o identycznej treści legendy i wizerunku wynosi maksymalnie 10 mm. Wobec powyższego takie odrisy uznano za wiarygodne. Autorzy rękopisu zwracali także uwagę na kształt pieczęci. Rysunki przedstawiają sam wzór odcisku tłoka, bez woskowych kołnierzy czy miseczek. Nie uwzględniono również żadnych ubytków i zniszczeń sigillów. Może to świadczyć o tym, że rysownicy korzystali z typariuszy lub – co bardziej prawdopodobne – starali się docierać do jak najlepiej zachowanych odcisków pieczęci.

Il. 2. Przykład pieczęci starannie odwzorowanej. Z lewej odris pieczęci Kołobrzegu z *Apparatus Sigillorum*, z prawej reprodukcja z kolekcji Ottona Huppa; Landesarchiv Greifswald, Rep. 41 Plathe, Nr I 41; GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 15

Drugim istotnym kryterium porównawczym jest legenda. Twórcy rysunków dołożyli starań, by poprawnie oddać zarówno treść legendy, jak i kształt jej liter. Wyraźnie widać dążenie do odwzorowania majuskuły i minuskuły gotyckiej. Szczegółowość ich odzwierciedlenia zależała od wielkości pieczęci, w przypadku tych największych – o średnicy powyżej 60 mm – rysownicy mogli pozwolić sobie na dokładne ukazanie kształtu liter gotyckich. W przypadku mniejszych pieczęci inskrypcje zapisane zostały mniej starannie, co mogło wynikać z ograniczonej przestrzeni pola legendy. Niestety w niektórych przypadkach nie jesteśmy w stanie dostrzec cech charakterystycznych typu pisma. Czasami w odrysach zdarzały się błędy w wyglądzie liter: pieczęć Anklam powinna mieć odwróconą literę N w wyrazie TANGGLIM, a także inny kształt liter M i G, niż to przedstawiono na rysunku²¹. Podobnie w przypadku pieczęci Koszalina, gdzie litera C powinna być domknięta²². Odwrócona litera S powinna znaleźć się w wyrazie SIGILLU w legendzie pieczęci Szczecina przedstawiającej anioła trzymającego tarczę herbową z głową gryfa w polu²³. Błędne odczytanie legendy zdarzyło się także w przypadku pieczęci Szczecinka: SIGILL : CIVITAT : NEOSTETIN Aō 1638²⁴, gdzie zabrakło litery ō ze znakiem kontrakcji. Niepewny jest zapis legendy pieczęci Anklam: + SIGNETUM CIVITATIS TANGLIM 1610. O. Hupp

²¹ AP Szczecin, Zbiór pieczęci i tłoków pieczętnych, Kopie Trójwymiarowe – Reprodukcje, sygn. 2, nr 186.

²² Tamże, nr 225.

²³ GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 13.

²⁴ AP Szczecin, Zbiór pieczęci i tłoków pieczętnych, Kopie Trójwymiarowe – Reprodukcje, sygn. 2, nr 337; GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 15.

znał tę pieczęć jedynie z odrysu J.C.C. Oelrichsa i zawierała ona rok 1616, a także dywizory w formie krzyży po każdym wyrazie²⁵. Oczywiście pomylenie cyfry 6 i 0 nie powinno dziwić, natomiast dywizory mogły ulec zatarciu w oryginale, z którego korzystał rysownik. Co do dywizorów, czasami były one pomijane, co jednak samo w sobie nie stanowi wystarczającego argumentu do uznania danych pieczęci za niewiarygodne, ponieważ znaki te są zazwyczaj na tyle drobne, że mogły nie zostać przez rysowników zauważone lub ulec zatarciu w oryginalnych pieczęciach. Tam, gdzie dywizory przybrały specyficzne formy – jak np. w przypadku smoków na pieczęci Stralsundu²⁶ czy gryfich łbów²⁷ – twórcy *Apparatus Sigillorum* przedstawiali je dość dokładnie.

Wyobrażenie napieczętność to najistotniejsza, a zarazem najtrudniejsza do odwzorowania część pieczęci. Wymaga od rysownika talentu graficznego, a także spostrzegawczości. Estetyka wykonania rysunków w *Apparatus Sigillorum* jest zróżnicowana. Ponownie, pieczęcie o większych rozmiarach cechują się większą starannością wykonania i troską o odwzorowanie szczegółów. Rysownicy zwracali uwagę także na wypełnienie pola pieczęci. W niektórych przypadkach jedynie zaznaczono pole kratkowane, nie kończąc rysunku, jak na pieczęci Gryfina: + SIGILLUM · CIVITATIS · GRYPHENHAGHEN²⁸. Podczas porównania rysunków z odciskami-reprodukcjami zwracano uwagę na to, czy rysownicy zawarli wszystkie elementy wizerunku napieczętnego, natomiast sama estetyka wykonania nie stanowiła argumentu do uznania rysunku za niewiarygodny.

Nieweryfikowane odrisy pieczęci

Największą zagadkę stanowią rysunki pieczęci, których wzorów nie udało się potwierdzić w materiale źródłowym. Część z nich zawiera motywy znane z innych pieczęci danego miasta, część natomiast ukazuje zupełnie nieznane wizerunki. Za przykład mogą posłużyć podobizny pieczęci Łeby ukazujące tarczę herbową, w polu której znajduje się koniczyna²⁹. Dotychczas znane pieczęcie tego miasta przedstawiają rybogryfa z krzyżem³⁰. Z taką sytuacją mamy do czynienia w przypadku odrysów pieczęci Lęborka i Bytowa³¹. Być może autorzy rękopisu błędnie przypisali znalezione przez siebie pieczęcie do tych miast. Zdaje się na to wskazywać także różnica w zapisie nazwy Łeby: LIEBE, a nie LEBE lub LEBEMUNDE³². Duże wątpliwości budzą także rysunki pieczęci, których legendy zapisano krojem pisma niekorespondującym ze stylistyką wizerunków umieszczonych w polu. Takie rozbieżności występują w rysunkach pieczęci Bytowa, Polic i Suchania³³. We wszystkich tych przypadkach legendę zapisano majuskułą gotycką charakterystyczną dla pieczęci z okresu XIII–XV w., podczas gdy w ich polach umieszczono stylizowane na nowożytnie tarcze herbowe wraz z labrami. Prawdopodobnie rysownicy dokonali archaizacji kroju liter legendy lub uwspółcześili herby przedstawione na pieczęciach. Oba te zabiegi mogły mieć na celu podniesienie walorów estetycznych rysunków.

Część rysunków ukazuje pieczęcie podobne do tych znanych z reprodukcji, jednak na tyle różniące się od nich w szczegółach, że budzą pewne wątpliwości. Również zapis legendy niektórych

²⁵ GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 11.

²⁶ Zob. AP Szczecin, Zbiór pieczęci i tłoków pieczętnych, Kopie Trójwymiarowe – Reprodukcje, sygn. 2, nr 437.

²⁷ Na pieczęci Szczecina, zob. AP Szczecin, Zbiór pieczęci i tłoków pieczętnych, Kopie Trójwymiarowe – Reprodukcje, sygn. 2, nr 403.

²⁸ W *Apparatus Sigillorum* zabrakło także dodatkowej litery H w wyrazie GRYPHENHAGHEN, zob. GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 12 (podkr. ŁK).

²⁹ Odrisy tych pieczęci przedstawiono w katalogu załączonym do niniejszego artykułu pod nr. 38 i 39.

³⁰ AP Szczecin, Zbiór pieczęci i tłoków pieczętnych, Kopie Trójwymiarowe – Reprodukcje, sygn. 2, nr 281, 282, 286; GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 15; GStA PK, VIII HA, I. 32, Preußische Städtesiegelsammlung, Kasten II Provinz Pommern. II.33.

³¹ Numery katalogowe: 11, 12, 35; średniowieczne pieczęcie Bytowa przedstawiają miasto otoczone murem, natomiast Lęborka – zamek i lwa, zob. GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 14–15.

³² Nr kat. 39.

³³ Nr kat. 12, 49, 59.

pieczęci na tyle różni się od zachowanych reprodukcji, że nie wiadomo, czy autorzy dysponowali źle zachowanym odciskiem, czy jednak odrysowali pieczęć obecnie nam nieznaną. Na rysunku przypisanym do miasta Demmin zapisano legendę: SIGILLUM MINUS CIVITAT DEMIN ANNO 1612 (?), przy czym ostatnie dwie cyfry roku trudno zidentyfikować³⁴. Podobna pieczęć znajduje się w kolekcjach archiwalnych z legendą: + SIGILLUM · MINUS · CIVIT · DEMMIN · ANNO · 659³⁵. Brak dywizorów można tłumaczyć nieczytelnym wzorcem, jakim dysponował rysownik, nie ma jednak pewności co do zapisanego roku, ponadto na rysunku wyraz CIVITATIS zapisano w skróconej formie CIVITAT, a na reprodukcjach umieszczono zapis CIVIT. Także rysunek kolejnej pieczęci Demminu budzi wątpliwości. Przedstawia on w polu pieczęci tarczę herbową z bramą miejską (nie-wyraźnie zarysowaną) o dwóch wieżach, między którymi znajduje się wspięty gryf, legenda brzmi: x SGIL * CIVI * DIMINEN * ANNO * 1535³⁶. Przypominającą ją pieczęć O. Hupp znalazł z rysunku J.C.C. Oelrichsa, jednak w tym przypadku w tarczy herbowej znajdował się jedynie gryf i dwie wieże – nie było bramy, w jej legendzie widniało zaś DEMMIN, nie DIMINEN³⁷. Kolejną wątpliwość wzbudza odrys pieczęci przypisany do Maszewa ukazujący heksagram³⁸. Porównywalną do niego pieczęć O. Hupp znalazł u J.C.C. Oelrichsa, jednak ukazywała ona pentagram³⁹. Następną „niepewna” pieczęć dotyczy Szczecina, jest pozbawiona legendy i przedstawia kartusz z głową gryfa, nad kartuszem znajduje się korona⁴⁰. Znany odcisk podobnej pieczęci posiada litery S po obu stronach kartusza⁴¹. Pewna nieścisłość istnieje także w przedstawieniu pieczęci Ükermunde, owalnej, ukazującej jedynie literę W. Również ją O. Hupp znalazł jedynie z odrysu J.C.C. Oelrichsa, o takich samych wymiarach, kształcie i z takim właśnie wizerunkiem napieczętym, ale z legendą: SIGIL CIVITAT UCARMUND⁴², natomiast w *Apparatus Sigillorum* legenda brzmi: * SIGILLUM CIVITAT UKERMUNDE. Pieczęć Węgorzyna ukazana w *Apparatus Sigillorum* posiada legendę w postaci: WANGERINSCH RATHS SIGEL 1505, podczas gdy jej odpowiednik w zbiorach O. Huppa zawiera legendę: * WANGERINS * RATHS * SIGEL * 1595⁴³. Również pieczęć Reska przedstawiona w *Apparatus Sigillorum* jest trudna do weryfikacji, ponieważ w zapisie jej legendy widnieje nazwa miasta REGENWOLDI⁴⁴, podczas gdy reprodukcja ze zbioru O. Huppa z takim samym wizerunkiem i o tożsamy wymiarach posiada napis REGEVOLD⁴⁵. Ostatnim przykładem tej grupy rysunków jest odrys pieczęci Wolina, w którym w nazwie WOLIN użyto dwóch liter L (WOLLIN)⁴⁶.

Wszystkie te wątpliwości nie pozwoliły na pozytywną weryfikację 69 odrysów zamieszczonych w *Apparatus Sigillorum*. Oczywiście można przyjąć, że autorzy omawianego dzieła wymyślili część z tych pieczęci, jednak od razu rodzi się pytanie, jaki cel miałoby w ukazywaniu tych wymyślonych obok rzeczywiście istniejących? W stosunku do niezwyfikowanych pieczęci można przyjąć trzy hipotetyczne wyjaśnienia: 1) pieczęcie te rzeczywiście istniały za czasów autorów *Apparatus Sigillorum*, lecz nie zachowały się do naszych czasów; 2) autorzy ci dysponowali wątpliwej jakości źródłem

³⁴ Nr kat. 16.

³⁵ AP Szczecin, Zbiór pieczęci i tłoków pieczętnych, Kopie Trójwymiarowe – Reprodukcje, sygn. 2, nr 299; GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 11.

³⁶ Nr kat. 18.

³⁷ GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 11.

³⁸ Nr kat. 43.

³⁹ GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 12.

⁴⁰ Nr kat. 63.

⁴¹ GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 13; AP Szczecin, Zbiór pieczęci i tłoków pieczętnych, Kopie Trójwymiarowe – Reprodukcje, sygn. 2, nr 551.

⁴² GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 13.

⁴³ Tamże.

⁴⁴ Nr kat. 50.

⁴⁵ GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 12.

⁴⁶ Nr kat. 69; pojedyncze L widnieje w reprodukcji: GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 13; podobna pieczęć, lecz z mocno zniszczonym polem legendy: AP Szczecin, Zbiór pieczęci i tłoków pieczętnych, Kopie Trójwymiarowe – Reprodukcje, sygn. 2, nr 457.

informacji o tych sigillach (może znali je jedynie z czyjejs relacji?); 3) rysownicy dysponowali niskiej jakości odciskami pieczęci, a ich braki próbowali samodzielnie uzupełniać. W pierwszym przypadku należy także uwzględnić to, że nieznane sigilla mogły nie zostać jeszcze odnalezione w archiwach.

Podsumowanie

Rysunki zawarte w *Apparatus Sigillorum* na pewno stanowią interesujące uzupełnienie naszej wiedzy o dawnych pieczęciach miejskich. Zestawienie odrysów z zachowanymi w archiwalnych kolekcjach reprodukcjami pozwoliło potwierdzić wiarygodność 158 spośród 227 odrysów, pozostałych 69 nie udało się potwierdzić, aczkolwiek część z nich wykazuje pewne podobieństwo do egzemplarzy odnalezionych w archiwach.

Analizowana wyżej grupa odrysów nie wyczerpuje całego zbioru sigillów, z jakim możemy spotkać się w omawianym dziele. Z uwagi na obfitość materiału pominięto tu pieczęcie cechowe oraz innych instytucji. Jednak sam przegląd pieczęci miejskich daje obraz tego, jak dokładnie autorzy próbowali ukazać znane im sigilla. Wyraźnie widać dążenie do oddania rzeczywistych kształtów i wymiarów. Również przy przepisywaniu inskrypcji w otokach autorzy *Apparatus Sigillorum* starali się odwzorować kształt liter, zwłaszcza charakterystyczne cechy pisma gotyckiego. Odrysy wiernie oddają treść wizerunków napieczętych, jednocześnie jednak ich wartość estetyczna pozostawia wiele do życzenia. Wątpliwości pojawiają się natomiast przy zestawieniu treści legend otokowych odrysów z materiałem porównawczym. Niektóre błędy w zapisie legendy można wytłumaczyć drobnymi pomyłkami w odczycie liter i cyfr lub ignorowaniem faktu, że na oryginalnej pieczęci jakaś litera została zapisana odwrotnie. Jednak w tych przypadkach, gdy słowa legendy zostały zapisane w inny sposób, np. inaczej oddano nazwę miejscowości, nie możemy mieć pewności, czy jest to wynik pomyłki, czy też autor konkretnego odrysu rzeczywiście dysponował nieznanym nam odciskiem. Wszak miasta często tworzyły kolejne pieczęcie z niemal identycznymi wizerunkami, ale zmodyfikowaną legendą. Dużym mankamentem rysunków jest częste pomijanie dywizorów. Mogło to wynikać ze złego stanu zachowania odcisków woskowych/lakowych, jakimi dysponowali rysownicy. Dywizory, zwłaszcza w postaci drobnych kropek, mogły ulec zatarciu. Wreszcie, wielką niewiadomą są odrysy przedstawiające pieczęcie o wizerunku całkowicie różniącym się od tych znanych nam z innych źródeł. Takim przykładem mogą być odrysy pieczęci Łeby z koniczyną lub Maszewa z heksagramem zamiast pentagramu. Także rysunki pieczęci Łęborka i Bytowa zawierają wizerunki odmienne od tych, które znamy z zachowanych odcisków. W tym przypadku ponownie rodzi się pytanie, czy autor dysponował odciskami, które nie dotrwały do naszych czasów? A może źle odczytał i przepisał legendę, tym samym przypisując danemu miastu pieczęcie jakiegoś innego ośrodka? Wszystkie te wątpliwości utrudniają jednoznaczną ocenę wiarygodności *Apparatus Sigillorum*. Niemniej znaczna liczba odrysów, które udało się zweryfikować pozytywnie, i duża staranność w ukazaniu różnych detali pieczęci, począwszy od wymiarów, przez kształt liter i detale wizerunku, pozwalają stwierdzić, że *Apparatus Sigillorum* jest źródłem wiarygodnym. Na tej podstawie możemy przypuszczać, że niezwerifikowane odrysy pieczęci mogły powstać na bazie rzeczywiście istniejących tłoków lub odcisków, które nie zachowały się do naszych czasów (ewentualnie: nie zostały jeszcze odnalezione w archiwach), albo z powodu złego stanu ich zachowania rysownik błędnie odczytał treść ich legend. Największą ostrożność należy jednak zachować przy uwzględnianiu w badaniach odrysów, których wizerunek zdecydowanie różni się od tego na pieczęciach nam znanych – zwłaszcza rysunków przypisanych Łebie, Łęborkowi i Bytowowi, a także tym odrysom, w przypadku których doszło do archaizacji kroju liter legendy.

Znaczna liczba pieczęci, których nie udało się odnaleźć w materiale porównawczym, przy równoczesnym dość starannym ukazaniu pieczęci, które są nam znane, nie pozwala przejść obojętnie obok dzieła takiego jak *Apparatus Sigillorum Pomeraniae et Rugiae Civitatum*. Oczywiście nie można stwierdzić jednoznacznie, że wszystkie wizerunki pieczęci ukazane w tym zbiorze są wiarygodne, na pewno jednak warto zwrócić uwagę na to źródło i – przy zachowaniu ostrożności – włączyć je do badań nad pomorską sfragistyką.

Katalog

W niniejszym katalogu opisano pieczęcie miejskie, których odrisy znajdują się w *Apparatus Sigillorum Pomeraniae et Rugiae Civitatis*. Uwzględniono jedynie pieczęcie władz miejskich, których nie udało się zweryfikować, wszystkie inne sigilla przedstawione w *Apparatus Sigillorum* zostały pominięte. Przyjęto układ alfabetyczny wedle współczesnych nazw miejscowości. Z tego względu w przypadku miejscowości obecnie znajdujących się na terenie Polski podaną nazwę polską, natomiast te leżące na obszarze Niemiec przedstawiono z nazwą niemiecką. Każdy rysunek pieczęci opisano w pięciu punktach:

1. Współczesna nazwa miasta.
2. Treść legendy wraz z opisem umiejscowienia legendy i określeniem typu pisma⁴⁷. W przypadkach, gdy typu pisma nie dało się jednoznacznie zidentyfikować, podano jedynie informacje o jego majuskułowym lub minuskułowym charakterze.
3. Opis wizerunku napieczętnego.
4. Wymiary i kształt pieczęci.
5. Przepuszczalna chronologia pieczęci ustalona na podstawie kroju pisma legendy. Przy niektórych odrysach autorzy *Apparatus Sigillorum* umieścili dopiski wskazujące na rok – przypuszczalnie rok wystawienia dokumentu, przy którym odnaleziono daną pieczęć, ale nie ma co do tego pewności. W niniejszym katalogu podawane są tylko dopiski dotyczące datacji pieczęci, a nie jej proveniencji.

Dodatkowo w przypisach zamieszczono informacje o wybranych publikacjach omawiających pieczęcie danego miasta.

Nr 1.

1. Anklam⁴⁸
2. + SECRETVM CIVITATIS TANGLIM zapisane majuskułą gotycką.
3. W polu pieczęci gryf kroczący zwrócony w lewo. Poniżej znacznie mniejszy od gryfa budynek z dachem spadzistym, czterema oknami i wieżą z lewej strony, z takim samym dachem (budynek kościoła?). Pole siatkowe z punktami w każdym oczku.
4. ø 75 mm, okrągła.
5. Pieczęć średniowieczna.

Nr 2.

1. Banie⁴⁹
2. + SIGILLV · BVRGENSIVM · BAHN · zapisane majuskułą gotycką.
3. W polu pieczęci ukoronowana kobieta z rozłożonymi ramionami. W dłoniach trzyma kartusze – w prawej z wizerunkiem wspiętego gryfa, w lewej zaś z wieżą.
4. ø 33 mm, okrągła.
5. Pieczęć średniowieczna. Nad odrysem dopisano „1450”.

⁴⁷ Transkrypcji legendy dokonano na podstawie wytycznych ujętych w Międzynarodowym Słowniku Sfragistycznym, zob. *Vocabularium Internationale Sigillographicum*, red. L. Vrtel, K. Müller, M. Hlebionek, V. Keresztes, Bratislava 2016, s. 79–80.

⁴⁸ O pieczęciach Anklam zob. O. Hupp, *Die Wappen*, s. 7; Anklam, w: *Lexikon Städte und Wappen der Deutschen Demokratischen Republik*, red. H. Göschel, Leipzig 1984, s. 19–20.

⁴⁹ O pieczęciach miasta Banie zob. O. Hupp, *Die Wappen*, s. 8; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast polskich z XIII i XIV wieku*, Toruń 1960, s. 31.

Nr 3.

1. Barwice⁵⁰
2. + SIGILLVM CIVITATIS BERWOLDE zapisane majuskułą gotycką.
3. W polu pieczęci drzewo, za nim kroczący niedźwiedź.
4. ø 40 mm, okrągła.
5. Pieczęć średniowieczna. Przy odrysie dopisano „de anno 1490”.

Nr 4.

1. Barwice
2. + SECRETVM CIVITAT(is) BERWOLDI zapisane majuskułą gotycką.
3. W polu pieczęci drzewo, za nim kroczący niedźwiedź.
4. ø 30 mm, okrągła.
5. Pieczęć średniowieczna. Przy odrysie dopisano „1530”.

Nr 5.

1. Bergen auf Rügen⁵¹
2. (rozeta) SIGILLVM CIVITATIS BERGAE IN RVGIA zapisane kapitalą nowożytną.
3. W polu pieczęci stojąca na trzech pagórkach wieża z blankami. Na szczycie wieży pół wspiętego lwa.
4. ø 45 mm, okrągła.
5. Pieczęć nowożytna.

Nr 6.

1. Bergen auf Rügen
2. ·SIGILLVM CIVITATIS BERGAE IN RVGIA zapisane kapitalą nowożytną.
3. W polu pieczęci stojąca na trzech pagórkach wieża z blankami. Na szczycie wieży pół wspiętego lwa.
4. ø 30 mm, okrągła.
5. Pieczęć nowożytna.

⁵⁰ O pieczęciach Barwic zob. O. Hupp, *Die Wappen*, s. 16; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie*, s. 32; M. Czerner, *Herby miast województwa koszalińskiego*, Koszalin 1989, s. 36–37.

⁵¹ O pieczęciach Bergen zob. O. Hupp, *Die Wappen*, s. 23; *Bergen*, w: *Lexikon Städte*, s. 39–40.

Nr 7.

1. Białogard⁵²
2. + SIGILLVM BVRGENSIVM BIALGARD zapisane majuskułą gotycką.
3. W polu pieczęci kroczący gryf.
4. ø 65 mm, okrągła.
5. Pieczęć średniowieczna.

Nr 8.

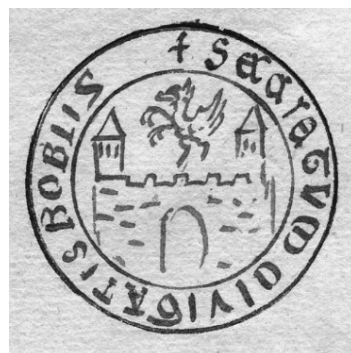
1. Białogard
2. SIGILL. CIVITATIS BELGARDIAE zapisane kapitalą nowożytną.
3. W polu pieczęci kroczący gryf.
4. ø 35 mm, okrągła.
5. Pieczęć nowożytna.

Nr 9.

1. Bobolice⁵³
2. + SIGILLVM BVRGENSIVM BOBLIZ zapisane majuskułą gotycką.
3. W polu pieczęci zamek z murem blankowanym, dwiema wieżami i przejazdem. Pomiędzy wieżami gryf wspięty.
4. ø 50 mm, okrągła.
5. Pieczęć średniowieczna. Nad odrysem dopisano „1492”.

Nr 10.

1. Bobolice
2. + SECRETVM CIVITATIS BOBLIZ zapisane majuskułą gotycką, litera Z odwrócona.
3. W polu pieczęci zamek z murem blankowanym, dwiema wieżami i przejazdem. Pomiędzy wieżami gryf wspięty.
4. ø 40 mm, okrągła.
5. Pieczęć średniowieczna.

⁵² O pieczęciach Białogardu zob. O. Hupp, *Die Wappen*, s. 16; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie*, s. 33; M. Czerner, *Herby miast*, s. 38.

⁵³ O pieczęciach Bobolic zob. O. Hupp, *Die Wappen*, s. 16; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie*, s. 34–35; M. Czerner, *Herby miast*, s. 41–43.

Nr 11.

1. Bytów⁵⁴
2. + SIGIL CIVITATIS BVTO zapisane kapitałą nowożytną.
3. W polu pieczęci tarcza herbowa dwudzielna w słup. W polu pierwszym cztery lewe skosy, w drugim wspięty lew (?). Nad tarczą korona, z obu jej stron ornamenty.
4. ø 35 mm, okrągła.
5. Pieczęć nowożytna.

Nr 12.

1. Bytów
- + SECRETVM BVTO(w) zapisane majuskułą gotycką z minuskulnym R.
2. W polu pieczęci tarcza herbowa z koroną i labrami. W polu tarczy trudne do identyfikacji godło. Z obu stron tarczy ornamenty.
3. ø 30 mm, okrągła.
4. Pieczęć nowożytna, na co wskazuje tarcza herbowa z labrami i koroną, jednak krój pisma legendy jest stylizowany na średniowieczny.

Nr 13.

1. Chociwel⁵⁵
2. + SIGILLVM CIVITATIS FRYENWOL'(densis) zapisane majuskułą gotycką.
3. W polu pieczęci po prawej ośmiopromienna gwiazda i pastorał, po lewej pół koła młyńskiego.
4. ø 50 mm, okrągła.
5. Pieczęć średniowieczna.

Nr 14.

1. Damgarten⁵⁶
2. ·SIGILLVM CIVITATIS DAMGOR zapisane majuskułą gotycką.
3. W polu pieczęci ukoronowana koroną otwartą głowa mężczyzny z długimi włosami.
4. ø 40 mm, okrągła.
5. Pieczęć średniowieczna.

⁵⁴ O pieczęciach Bytowa zob. F.A. Vossberg, *Geschichte der Preußischen Münzen und Siegel bis zum Ende der Herrschaft des Deutschen Ordens*, Berlin 1842, s. 45; B. Engel, *Die mittelalterlichen Siegel des Thorner Ratsharchivs, mit besonderer Berücksichtigung der Ordenslandes*, cz. 1, Thorn 1894, s. 8; O. Hupp, *Die Wappen*, s. 16–18; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie*, s. 48.

⁵⁵ O pieczęciach Chociwla zob. O. Hupp, *Die Wappen*, s. 8; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie*, s. 52–53.

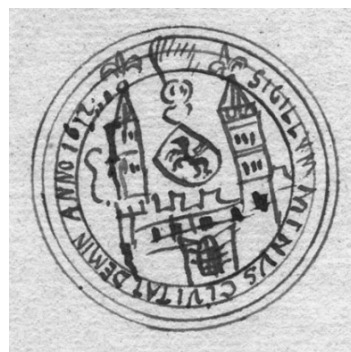
⁵⁶ Obecnie ta miejscowość wchodzi w skład miasta Ribnitz-Damgarten, ale w *Apparatus Sigillorum* przedstawiono tylko pieczęcie pomorskiego Damgarten. O pieczęciach tego miasta zob. O. Hupp, *Die Wappen*, s. 25; *Ribnitz-Damgarten*, w: *Lexikon Städte*, s. 377.

Nr 15.

1. Dąbie⁵⁷
2. SIGILLVM CIVITATIS DAMMENSIS POM(erania). 150[9?]2. zapisane kapitałą nowożytną.
3. W polu pieczęci brama miejska z krenelażem o dwóch wieżach zwieńczonych blankami i owalnymi elementami (hełmami?). Między wieżami na blankach gryf wspięty w lewo.
4. ø 40 mm, okrągła.
5. Pieczęć nowożytna, XVI w.

Nr 16.

1. Demmin⁵⁸
2. SIGILLVM MINVS CIVITAT(atis) DEM(m)IN ANNO 1612 (?) zapisane kapitałą nowożytną.
3. W polu pieczęci zamek z krenelażem, bramą o otwartych wrotach i dwiema wieżami z dwuspadowymi hełmami zwieńczonymi liliami. Między wieżami pochylona tarcza herbowa, na której wspięty gryf. Nad tarczą hełm z pióropuszem.
4. ø 35 mm, okrągła.
5. Pieczęć nowożytna, XVII w.

Nr 17.

1. Demmin
2. SIGIL DER STADT VAM DEM(m)IN zapisane kapitałą nowożytną.
3. W polu pieczęci mur miejski z przejazdem i dwiema wieżami przykrytymi dwuspadowymi hełmami. Między wieżami wspięty gryf.
4. ø 30 mm, okrągła.
5. Pieczęć nowożytna.

Nr 18.

1. Demmin
2. x SGIL * CIVI(tatis) * DIMINEN(sis) * ANNO * 1535 zapisane kapitałą nowożytną.
3. W polu pieczęci tarcza herbowa, na której brama miejska o dwóch wieżach z dwuspadowymi hełmami zwieńczonymi liliami. Między wieżami wspięty gryf w lewo. Wokół tarczy ornamenty.
4. ø 40 mm, okrągła.
5. Pieczęć nowożytna, XVI w.

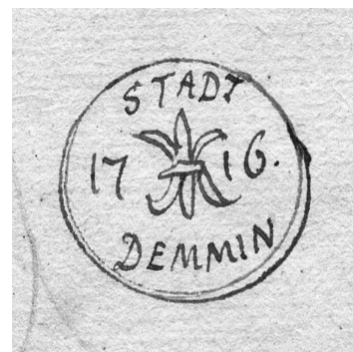

⁵⁷ O pieczęciach Dąbia zob. O. Hupp, *Die Wappen*, s. 7; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie*, s. 60–61.

⁵⁸ O pieczęciach miasta Demmin zob. O. Hupp, *Die Wappen*, s. 8; K. Bobowski, *Symbolika pieczęci i herbu miasta Dymina na tle motywów obrazowych pieczęci miejskich Pomorza Zachodniego*, Sobótka, 43, 1988, z. 2, s. 245–254; tenże, *Die Siegel und die Bildung des Wappens der Stadt Demmin seit der Mitte des 14. Jahrhunderts bis 1648*, w: *Beiträge zur Geschichte Vorpommerns. Die Demminer Kolloquien 1985–1994*, red. H.T. Porada, Schwerin 1997, s. 169–173.

Nr 19.

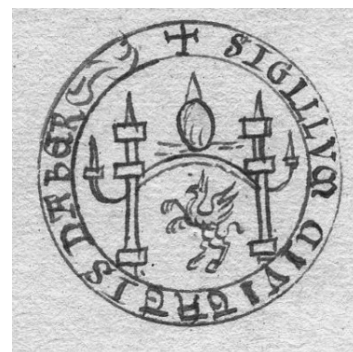
1. Demmin
2. STADT DEMMIN zapisane kapitalą nowożytną.
3. W polu pieczęci podwójna lilia dzieląca element chronologiczny: 17//16.
4. ø 20 mm, okrągła.
5. Pieczęć nowożytna, XVIII w.

Nr 20.

1. Demmin
2. Pieczęć anepigraficzna.
3. W polu pieczęci podwójna lilia.
4. 10 x 5 mm, owalna.
5. Nieustalona chronologia.

Nr 21.

1. Dobra⁵⁹
2. + SIGILLVM CIVITATIS DABER zapisane majuskułą gotycką.
3. W polu pieczęci szeroka arkada zwieńczona kopułą (?), wsparta na dwóch kolumnach. Pod arkadą gryf wspięty.
4. ø 35 mm, okrągła.
5. Pismo legendy wskazuje na średniowieczny charakter pieczęci, jednak przy odrysie dopisano „1534”.

Nr 22.

1. Dobrzany⁶⁰
2. + SIGILLVM BVRGENSIVM IACOBSHA(*gen*) zapisane majuskułą gotycką z minuskułowymi h w nazwie miejscowości.
3. W polu pieczęci usiany pierścieniami rycerz w hełmie (łebka) i długiej tunice, z mieczem skierowanym w dół w prawej ręce i tarczą w lewej.
4. ø 40 mm, okrągła.
5. Pieczęć średniowieczna, ale nad odrysem dopisano „1550”.

⁵⁹ O pieczęciach Dobrej zob. O. Hupp, *Die Wappen*, s. 8.

⁶⁰ O pieczęciach Dobrzany zob. tamże, s. 11; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie*, s. 96–97.

Nr 23.

1. Dobrzany
2. + SECRET(vm) OPPIDI IACOBSHAGEN zapisane majuskułą gotycką z minuskułowymi literami h i n w nazwie miejscowości.
3. W polu pieczęci usianym (?) pierścieniami rycerz w długiej tunice, z mieczem skierowanym w dół w prawej ręce i tarczą w lewej.
4. ø 30 mm, okrągła.
5. Pieczęć średniowieczna.

Nr 24.

1. Franzburg⁶¹
2. SIGILLVM CIVITATIS FRANZBURG zapisane kapitalą nowożytną.
3. W polu pieczęci mur z przejazdem, w którym wspięty gryf, i wieżę bramną, nad którą grot strzały. Na murach pięć drzew (?), dwa z prawej i trzy z lewej.
4. ø 25 mm, okrągła.
5. Pieczęć nowożytna.

Nr 25.

1. Franzburg
2. SIGILLVM CIVITATIS FRANZBVRG. zapisane majuskułą gotycką.
3. W polu pieczęci mur z przejazdem, w którym wspięty gryf, i wieżę bramną, nad którą grot strzały. Na murach sześć drzew, po trzy z każdej strony.
4. ø 35 mm, okrągła.
5. Pieczęć średniowieczna, nad odrysem dopisano „1620”.

Nr 26.

1. Garz (Rügen)⁶²
2. + SIGILLVM CIVITATIS GARZO IIVI zapisane majuskułą gotycką.
3. W polu pieczęci brama miejska z krenelażem, po obu jej stronach wieże zwieńczone kopułami. Nad bramą gonfalon z czterema prostokątnymi strefami, na którym gryf wspięty.
4. ø 50 mm, okrągła.
5. Pieczęć średniowieczna.

⁶¹ O pieczęciach Franzburga zob. O. Hupp, *Die Wappen*, s. 25.

⁶² O pieczęciach Garz (Rügen) zob. tamże, s. 25; Garz, w: *Lexikon Städte*, s. 143.

Nr 27.

1. Goleniów⁶³
2. + SIGILLVM BVRGENSIVM DE GOLNOW zapisane majuskułą gotycką.
3. W polu pieczęci łódź na falach morskich, w miejscu masztu drzewo, w którego koronie wspięty gryf.
4. ø 65 mm, okrągła.
5. Pieczęć średniowieczna.

Nr 28.

1. Goleniów
2. + STADT GOLNOW· zapisane kapitalą nowożytną.
3. W polu pieczęci dwa księżycy z ludzkimi twarzami w słup, barkami do siebie, między dwiema gwiazdami sześciopromiennymi w słup.
4. ø 25 mm, okrągła.
5. Pieczęć nowożytna.

Nr 29.

1. Grimmen⁶⁴
2. (rozeta) SIGILLVM GRYMEN zapisane majuskułą gotycką.
3. W polu pieczęci ceglany mur w skrócony klin cięty w schody, nad nim pół gryfa i księżyc w słup po lewej.
4. ø 55 mm, okrągła.
5. Pieczęć średniowieczna.

Nr 30.

1. Gryfice⁶⁵
2. + SIGILLVM BURGENZIV(m) : GRYFENBERG zapisane majuskułą gotycką.
3. W polu pieczęci gryf wspięty trzymający w szponach podwójną lilię.
4. ø 70 mm, okrągła.
5. Pieczęć średniowieczna.

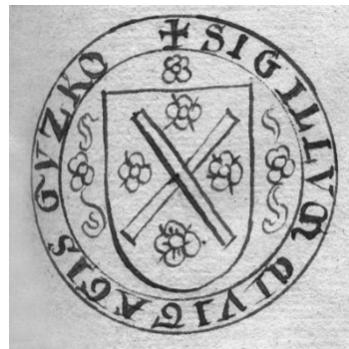
⁶³ O pieczęciach Goleniowa zob. O. Hupp, *Die Wappen*, s. 10; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie*, s. 86–87; B. Bobowski, *Motywy gospodarcze na pieczęciach średniowiecznych i wczesnonowożytnych Goleniowa*, w: *Najnowsze badania nad numizmatyką i sfragistyką Pomorza Zachodniego. Materiały z konferencji naukowej „50 lat Działu Numizmatycznego Muzeum Narodowego w Szczecinie”, 19–20 września 2002 roku*, red. G. Horoszko, Szczecin 2004, s. 185–189.

⁶⁴ O pieczęciach Grimmen zob. O. Hupp, *Die Wappen*, s. 26; *Grimmen*, w: *Lexikon Städte*, s. 170; R.-G. Werlich, *Siegel und Wappen*, s. 241–264.

⁶⁵ Pieczęcie Gryfic opisali: B. Engel, *Die mittelalterlichen Siegel*, s. 12; O. Hupp, *Die Wappen*, s. 10; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie*, s. 92; tenże, *Pieczęcie i herby niektórych miast pomorskich*, „Przegląd Zachodniopomorski”, 15, 1971, z. 3, s. 114–119.

Nr 31.

1. Gützkow⁶⁶
2. + SIGILLVM CIVITATIS GV(t)ZKO(w) zapisane majuskułą gotycką.
3. W polu pieczęci tarcza herbowa pomiędzy ornamentami z różami. Nad tarczą róża. W polu tarczy krzyż skośny, pomiędzy jego ramionami róże.
4. ø 45 mm, okrągła.
5. Pieczęć średniowieczna.

Nr 32.

1. Jarmen⁶⁷
2. + SECRETVM OP(p)IDI IARMEN zapisane majuskułą gotycką z półuncjalną literą n i uncjalnymi literami m.
3. W polu pieczęci wspięty gryf.
4. ø 35 mm, okrągła.
5. Pieczęć średniowieczna.

Nr 33.

1. Karlino⁶⁸
2. SI/GILLVM CONSULAT(us) KORLIN/ zapisane majuskułą gotycką.
3. W polu pieczęci dwa skrzyżowane pastorały, na nich tarcza herbowa w kształcie rombu, w której polu krzyż. Nad tarczą mitra biskupia zachodząca na pole legendy. Od tarczy odchodzą ku górze dwie rzeki.
4. ø 45 mm, okrągła.
5. Pieczęć średniowieczna.

Nr 34.

1. Koszalin⁶⁹
2. + SIGIL KVSSSELIN zapisane majuskułą gotycką.
3. W polu pieczęci usianym liliami głowa św. Jana Chrzciciela nad kielichem.
4. ø 50 mm, okrągła.
5. Pieczęć średniowieczna. Nad odrysem dopisano „1499”.

⁶⁶ O pieczęciach Gützkow zob. O. Hupp, *Die Wappen*, s. 26; Gützkow, w: *Lexikon Städte*, s. 181.

⁶⁷ O pieczęciach Jarmen zob. O. Hupp, *Die Wappen*, s. 11; Jarmen, w: *Lexikon Städte*, s. 208.

⁶⁸ O pieczęciach Karlina zob. O. Hupp, *Die Wappen*, s. 18–19; M. Czerner, *Herby miast*, s. 53–55.

⁶⁹ O pieczęciach Koszalina zob. O. Hupp, *Die Wappen*, s. 16; M. Gumowski, *Koszalin – jego herb i pieczęcie*, w: *Z dziejów Koszalina*, red. H. Janocha, Poznań 1960, s. 95–106; tenże, *Najstarsze pieczęcie*, s. 116–117; M. Czerner, *Cztery godła miasta Koszalina*, „Koszalińskie Zeszyty Muzealne”, 11, 1981, s. 89–98; tenże, *Herby miast*, s. 21–36.

Nr 35.

1. Lębork⁷⁰
2. + SIGILLVM CIVITATIS LAVENBURG zapisane majuskułą gotycką.
3. W polu pieczęci wypełnionym ornamentami tarcza herbowa dwudzielna w skos lewy. W pierwszym polu pół wspiętego lwa, drugie pole puste (szrafowane?). Nad tarczą korona zamknięta pojedynczym pałąkiem.
4. ø 40 mm, okrągła.
5. Pieczęć średniowieczna.

Nr 36.

1. Loitz⁷¹
2. + SIGILLVM CIVITATIS LUTICE zapisane majuskułą gotycką.
3. W polu pieczęci cztery gwiazdy w słup flankowane przez wyobrażenia stojących na postumentach maczug z kulami powyżej, od zewnątrz orle skrzydła.
4. ø 50 mm, okrągła.
5. Pieczęć średniowieczna.

Nr 37.

1. Loitz
2. SIGILLVM CIVITATIS LOIZENSIS zapisane kapitalą nowożytną.
3. W polu pieczęci tarcza herbowa, w której cztery gwiazdy sześcioramienne w słup, trzecia gwiazda od czoła tarczy większa od pozostałych. Nad tarczą hełm z labrami oraz klejnotem: gwiazdą między dwoma skrzydłami orlimi. Po obu stronach tarczy maczugi (?) i orle skrzydła.
4. ø 30 mm, okrągła.
5. Pieczęć nowożytna.

Nr 38.

1. Łeba⁷²
2. + SECRET(vm) CIVITAT(is) LEBE(ns)is zapisane majuskułą gotycką.
3. W polu pieczęci wypełnionym ornamentami tarcza herbowa, na której trójlistna koniczyna.
4. ø 25 mm, okrągła.
5. Pieczęć średniowieczna.

⁷⁰ O pieczęciach Lęborka zob. F.A. Vossberg, *Geschichte*, s. 44; O. Hupp, *Die Wappen*, s. 15; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie*, s. 127–128.

⁷¹ O pieczęciach Loitz zob. O. Hupp, *Die Wappen*, s. 26; Loitz, w: *Lexikon Städte*, s. 269.

⁷² O pieczęciach Łeby zob. F.A. Vossberg, *Geschichte*, s. 44; O. Hupp, *Die Wappen*, s. 19; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie*, s. 127–128; B. Popielas-Szultka, *Herb miasta Łeby*, „Ślupskie Studia Historyczne”, 2, 1993, s. 5–11.

Nr 39.

1. Łeba
2. + SIGILLVM CIVITATIS LIEBE(*nsis*) zapisane kapitalą nowożytną.
3. W polu pieczęci wypełnionym ornamentami tarcza herbowa, na której trójlistna koniczyna.
4. ø 35 mm, okrągła.
5. Pieczęć nowożytna.

Nr 40.

1. Łobez⁷³
2. + SIGILLVM CIVITATIS LOBES. zapisane majuskułą gotycką.
3. W polu pieczęci usianym piórcieniami kroczący wilk w koronie zwieńczonej lilią.
4. ø 50 mm, okrągła.
5. Pieczęć średniowieczna.

Nr 41.

1. Łobez
2. + SECRETVM CIVITATIS LOBES zapisane majuskułą gotycką.
3. W polu pieczęci kroczący wilk w koronie zwieńczonej lilią.
4. ø 35 mm, okrągła.
5. Pieczęć średniowieczna.

Nr 42.

1. Maszewo⁷⁴
2. + SIGILLVM BURGENSIVM DE MASSOV zapisane majuskułą gotycką z półuncjalnym n.
3. W polu pieczęci popiersie mężczyzny z uniesioną prawą dłonią i wyciągniętym palcem wskazującym.
4. ø 55 mm, okrągła.
5. Pieczęć średniowieczna.

⁷³ O pieczęciach Łobza zob. O. Hupp, *Die Wappen*, s. 11; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie*, s. 142–143; tenże, *Pieczęcie i herby*, s. 125–127.

⁷⁴ O pieczęciach Maszewa zob. O. Hupp, *Die Wappen*, s. 11; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie*, s. 144–145; A. Gut, *Rozwój i symbolika herbu Maszewa*, w: *Maszewo i okolice na przestrzeni wieków*, red. A. Chlebowska, Szczecin 2008, s. 45–58.

Nr 43.

1. Maszewo
2. ·SIGILL · CIVITAT(is) MASSOVIENSIS kapitałą nowożytną.
3. W polu pieczęci heksagram.
4. ø 25 mm, okrągła.
5. Pieczęć nowożytna.

Nr 44.

1. Miastko⁷⁵
2. + SIGILLVM CIVITATIS ROMMELSBVRG zapisane majuskułą gotycką.
3. W polu pieczęci blankowana wieża z przejazdem i trzema oknami powyżej, zwieńczona chorągwią. Po obu stronach wieży sygły „S”.
4. ø 40 mm, okrągła.
5. Pieczęć średniowieczna.

Nr 45.

1. Miastko
2. + SECTETV(m) OPPIDI RVMMELSBURG zapisane majuskułą gotycką.
3. W polu pieczęci blankowana wieża z przejazdem i dwoma oknami, zwieńczona chorągwią.
4. ø 25 mm, okrągła.
5. Pieczęć średniowieczna.

Nr 46.

1. Nowe Warpno⁷⁶
2. (gwiazdka) SIGILLVM CIVITATIS NOVI TRAIECTI zapisane kapitałą nowożytną.
3. W polu pieczęci otoczona ornamentami tarcza herbowa, w której gryf wspięty trzymający w szponach rybę.
4. ø 40 mm, okrągła.
5. Pieczęć nowożytna.

⁷⁵ O pieczęciach Miastka zob. O. Hupp, *Die Wappen*, s. 20.

⁷⁶ O pieczęciach Nowego Warpna zob. tamże, s. 13.

Nr 47.

1. Okonek⁷⁷
2. + SIGILLVM RAZBOHR zapisane kapitałą nowożytną.
3. W polu pieczęci tarcza herbowa, w której drzewo. Nad tarczą także drzewo.
4. ø 35 mm, okrągła.
5. Pieczęć nowożytna.

Nr 48.

1. Polanów⁷⁸
2. + SIGILLVM OPPIDI POLLNOV zapisane kapitałą nowożytną.
3. Tarcza herbowa, w jej polu rybogryf. Nad tarczą hełm z pawimi piórami.
4. ø 30 mm, okrągła.
5. Pieczęć nowożytna.

Nr 49.

1. Police⁷⁹
2. + SIGILLVM CIVITATIS PELIZE(nsis). zapisane majuskułą gotycką.
3. W polu pieczęci tarcza herbowa, na której głowa gryfa. Nad tarczą hełm z głową gryfa w klejnocie, po obu stronach tarczy labry.
4. ø 45 mm, okrągła.
5. Pieczęć nowożytna, ale krój liter legendy stylizowano na średniowieczny.

Nr 50.

1. Resko⁸⁰
2. + SIGILLVM CIVITATIS · REGENWOLDI zapisane majuskułą gotycką.
3. W polu pieczęci wyrastające z fal drzewo o siedmiu gałęziach, każdej zwieńczonej liściem. Na prawej dolnej gałęzi ptak.
4. ø 50 mm, okrągła.
5. Pieczęć średniowieczna.

⁷⁷ O pieczęciach Okonka zob. tamże, s. 19; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie*, s. 162.

⁷⁸ O pieczęciach Polanowa zob. O. Hupp, *Die Wappen*, s. 16; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie*, s. 175–176; M. Czerner, *Herby miast*, s. 63.

⁷⁹ O pieczęciach Polic zob. O. Hupp, *Die Wappen*, s. 13; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie*, s. 176.

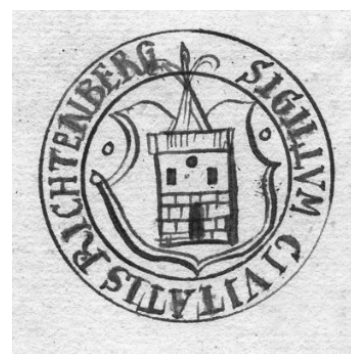
⁸⁰ O pieczęciach Reska zob. O. Hupp, *Die Wappen*, s. 13; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie*, s. 189–190; tenże, *Pieczęcie i herby*, s. 127–131.

Nr 51.

1. Resko
2. SIGILLVM CIVITATIS REGENWOLDI zapisane kapitałą protorenesansową.
3. W polu pieczęci drzewo wyrastające z fal.
4. ø 35 mm, okrągła.
5. Pieczęć nowożytna.

Nr 52.

1. Richtenberg⁸¹
2. SIGILLVM CIVITATIS RICHTENBERG zapisane kapitałą nowożytną.
3. W polu pieczęci tarcza herbowa, na której wieża przykryta hełmem zwieńczonym lilią wychodzącą poza krawędź tarczy i zachodzącą na pole legendy, wyznaczającą początek inskrypcji.
4. ø 40 mm, okrągła.
5. Pieczęć nowożytna.

Nr 53.

1. Sianów⁸²
2. + SIG. CIVITATIS ZANO(*viensis*) zapisane majuskułą gotycką (?) z literami T na opak.
3. W polu pieczęci rybogryf nad falami (?).
4. ø 35 mm, okrągła.
5. Pieczęć średniowieczna (?).

Nr 54.

1. Sianów
2. SIGILL ZANO(*viensis*) zapisane kapitałą nowożytną.
3. W polu pieczęci tarcza herbowa, na której rybogryf.
4. ø 40 mm, okrągła.
5. Pieczęć nowożytna.

⁸¹ O pieczęciach Richtenbergu zob. O. Hupp, *Die Wappen*, s. 26–27; *Richtenberg*, w: *Lexikon Städte*, s. 377.

⁸² O pieczęciach Sianowa zob. O. Hupp, *Die Wappen*, s. 21; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie*, s. 195–196; M. Czerner, *Herby miast*, s. 66.

Nr 55.

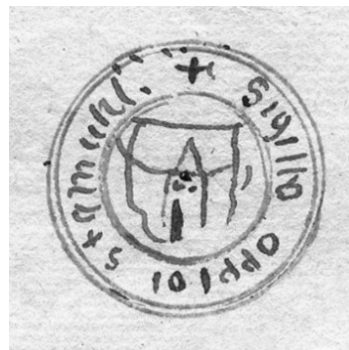
1. Słupsk⁸³
2. (*wici roślinne*) SECRETUM (*gałązka*) CIVITATIS (*gałązka*) STOLPE(*nsis*) zapisane minuskułą gotycką.
3. W polu pieczęci pół gryfa ponad falami rzeki.
4. ø 40 mm, okrągła.
5. Pieczęć średniowieczna.

Nr 56.

1. Stargard⁸⁴
2. (*krzyżyk złożony z kropek*) DAS. CEMEREV. SIGEL DER STADT STARGART. zapisane kapitalą nowożytną.
3. W polu pieczęci tarcza herbowa otoczona pięcioma (?) rozetkami. W polu tarczy wspięty gryf.
4. ø 27 mm, okrągła.
5. Pieczęć nowożytna.

Nr 57.

1. Strzmielie⁸⁵
2. + SIGILLV OPPIDI ST(r)AMUHL. zapisane minuskułą gotycką.
3. W polu pieczęci tarcza herbowa, na której wieża z przejazdem i trzema oknami, zwieńczona dwuspadowym dachem. Tarczę oraz godło przecina nierówna pozioma kreska – być może jest to ślad po pęknięciu odcisku, na którym wzorowano rysunek.
4. ø 25 mm, okrągła.
5. Pieczęć średniowieczna. Przy obu odrysach pieczęci Strzmiela dopisano rok „1320”.

Nr 58.

1. Strzmielie
2. + DAT IS DAT Z[...] ZEGEL THO STAMMÜHL. zapisane minuskułą gotycką.
3. W polu pieczęci tarcza herbowa, na której wieża z przejazdem i dwoma oknami, zwieńczona dwuspadowym dachem. Tarczę oraz godło przecina nierówna pozioma kreska – być może jest to ślad po pęknięciu odcisku, na którym wzorowano rysunek.
4. ø 35 mm, okrągła.
5. Pieczęć średniowieczna. Przy odrysach pieczęci Strzmiela dopisano rok „1320”.

⁸³ O pieczęciach Słupska zob. O. Hupp, *Die Wappen*, s. 21; M. Gumowski, *Pieczęcie i herb Słupska*, „Zapiski Koszalińskie”, 4, 1959, s. 3–14; tenże, *Najstarsze pieczęcie*, s. 199–201.

⁸⁴ O pieczęciach Stargardu zob. O. Hupp, *Die Wappen*, s. 13–14; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie*, s. 205–206; A. Gut, *Rozwój herbu Stargardu Szczecińskiego od XIII do końca XVIII wieku*, „Przegląd Zachodniopomorski”, 10, 1995, z. 4, s. 115–131.

⁸⁵ Pieczęć Strzmiela, jednak znacznie różniącą się od tych przedstawionych w katalogu, opisał H. Lemcke, *Die Bau- und Kunstdenkmäler der Provinz Pommern*, cz. 2, t. 2, z. 10: *Der Kreis Regenwalde*, Stettin 1912, s. 424.

Nr 59.

1. Suchań⁸⁶
2. (*trzy perelki w klin*) SIGILLVM CIVITATIS ZACHAN zapisane majuskułą gotycką.
3. W polu pieczęci tarcza herbowa, na której łapa gryfa między dwiema sześciopromiennymi gwiazdami w pas, u głowicy dwa pierścienie w pas.
4. ø 40 mm, okrągła.
5. Pieczęć nowożytna, na co wskazuje kształt tarczy herbowej. W zapisie legendy dokonano archaizacji kroju liter. Przy odrysie dopisano rok „1596”.

Nr 60.

1. Szczecin⁸⁷
2. SIGILLVM CIVITATIS STETINENSIS zapisane kapitałą nowożytną.
3. W polu pieczęci, podtrzymywana przez dwa ukoronowane lwy (?) tarcza herbowa, na której ukoronowana głowa gryfa. Nad tarczą korona zamknięta.
4. ø 45 mm, okrągła.
5. Pieczęć nowożytna.

Nr 61.

1. Szczecin
2. DER STADT ALTEN STETTIN WAPPEN zapisane kapitałą nowożytną.
3. W polu pieczęci, podtrzymywana przez dwa ukoronowane lwy (?) tarcza herbowa, na której ukoronowana głowa gryfa. Nad tarczą korona zamknięta. Wzdłuż otoku wieniec z gałązek oliwnych.
4. ø 40 mm, okrągła.
5. Pieczęć nowożytna.

Nr 62.

1. Szczecin
2. + SECRETVM CIVITATIS. STETTINEN(sis) ·· zapisane kapitałą nowożytną.
3. W polu pieczęci ukoronowana głowa gryfa, po obu stronach ornamenty.
4. ø 35 mm, okrągła.
5. Pieczęć nowożytna.

⁸⁶ O pieczęciach Suchania zob. O. Hupp, *Die Wappen*, s. 15; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie*, s. 212.

⁸⁷ O pieczęciach Szczecina zob. B. Engel, *Die mittelalterlichen Siegel*, s. 18; O. Hupp, *Die Wappen*, s. 7; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie*, s. 218–219; R. Gaziński, J. Grzelak, *Herb miasta Szczecina*, w: *Szczecin na przestrzeni wieków. Historia, kultura, sztuka*, red. E. Włodarczyk, Szczecin 1995, s. 190–198.

Nr 63.

1. Szczecin
2. Pieczęć anepigraficzna.
3. W polu pieczęci kartusz szrafowany poziomymi liniami, na którym głowa gryfa. Nad kartuszem korona otwarta.
4. ø 30 mm, okrągła.
5. Pieczęć nowożytna.

Nr 64.

1. Szczecinek⁸⁸
2. + SIGILLVM CIVITATIS NOVOSTITIN(*ensis*) zapisane majuskułą gotycką z minuskułnymi, półuncjalnymi literami n oraz t.
3. W polu pieczęci gryf wspięty z rybą w szponach.
4. ø 45 mm, okrągła.
5. Pieczęć średniowieczna.

Nr 65.

1. Ueckermünde⁸⁹
2. * SIGILLVM CIVITAT(at)is) . UKERMUNDE zapisane kapitalą nowożytną.
3. W polu pieczęci majuskuła W.
4. 20x15 mm, owalna.
5. Pieczęć nowożytna.

Nr 66.

1. Węgorzyno⁹⁰
2. + SIGILLVM CONSVLATVS WANGERIN(*ensis*): zapisane majuskułą gotycką.
3. W polu pieczęci tarcza herbowa, w której pas. Tarczę otaczają ornamenty.
4. ø 40 mm, okrągła.
5. Pieczęć średniowieczna.

⁸⁸ O pieczęciach Szczecinka zob. O. Hupp, *Die Wappen*, s. 19; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie*, s. 219; M. Czerner, *Herby miast*, s. 68.

⁸⁹ O pieczęciach Ueckermünde zob. O. Hupp, *Die Wappen*, s. 14–15; *Ueckermünde*, w: *Lexikon Städte*, s. 467.

⁹⁰ O pieczęciach Węgorzyna zob. O. Hupp, *Die Wappen*, s. 15; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie*, s. 236; tenże, *Pieczęcie i herby*, s. 131–132.

Nr 67.

1. Węgorzyno
2. WANGERINSCH(es) RATHS SIGEL 1505 zapisane kapitalą nowożytną.
3. W polu pieczęci tarcza herbowa, w której pas. Po obu stronach tarczy widnieją ornamenty.
4. ø 25 mm, okrągła.
5. Pieczęć nowożytna.

Nr 68.

1. Wierzbno⁹¹
2. + SIGILLVM CONSVLATVS WERBEN. zapisane majuskułą gotycką z minuskułnymi literami n i r.
3. W polu pieczęci Chrystus siedzący na łuku tęczy z rozłożonymi rękoma, nad jego lewą ręką pęk różg w lewo skos, nad prawą miecz w skos sztychem w dół. Poniżej tęczy dwie ryby w pas jedna nad drugą, zwrócone w przeciwne strony.
4. ø 45 mm, okrągła.
5. Pieczęć średniowieczna.

Nr 69.

1. Wolin⁹²
2. + SECRETVM (rozetka) CIVITATIS · WOLLIN zapisane majuskułą gotycką.
3. W polu pieczęci wspięty gryf, poniżej gwiazda sześciopromienna.
4. ø 40 mm, okrągła.
5. Pieczęć średniowieczna.

Reliability of municipal seal drawings in an eighteenth-century manuscript entitled *Apparatus Sigillorum Pomeraniae et Rugiae Civitatum*

Summary: The drawings of seals presented in ancient manuscripts make a valuable addition to our knowledge in the field of sigillography. However, when using this type of reproduction, the subjective nature of the drawing must be borne in mind. A drafter reproducing a seal might have misread the contents of its legend or misdrawn elements of the seal image. Therefore, when using a collection of seal drawings, it is first important to verify the depicted seals' reliability. The article aims to determine the reliability of the seal drawings from an eighteenth-century manuscript entitled *Apparatus Sigillorum Pomeraniae et Rugiae Civitatum* held at the State Archive of Greifswald. The manuscript probably came from the collection of the Szczecin Mayor Heinrich von Liebeherr, from where it found its way into the library of the Pomeranian family of Osten. It presents drawings of the seals of towns from

⁹¹ O pieczęciach Wierzbna zob. O. Hupp, *Die Wappen*, s. 15; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie i herby Pyrzyce, Lipian i Wierzbna*, „Zeszyty Pyrzyckie”, 5, 1972–1973, s. 179–182.

⁹² O pieczęciach Wolina zob. B. Engel, *Die mittelalterlichen Siegel*, s. 20; O. Hupp, *Die Wappen*, s. 15; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie*, s. 244–245.

the Duchy of Pomerania, including those of parishes, craft guilds, and other institutions, such as the University of Greifswald. The study focuses on the 227 seals of the municipal authorities depicted in the *Apparatus Sigillorum*. Drawings of the seals were compared with reproductions of sigillas preserved in archival collections. In this way, 158 pictures were positively verified. The remaining 69 seal casts could not be found in the comparative material. The number of drawings consistent with the comparative material and the high degree of accuracy with which the drafters attempted to depict the seals allow us to conclude that the *Apparatus Sigillorum Pomeranie et Rugiae Civitatum* is a source worth including in research into Pomeranian seals. The unrecognised seals are described in the attached catalogue. Probably, some of them have not yet been found in archival collections.

Nota o Autorze: Łukasz Koremba – mgr, doktorant IV roku Szkoły Doktorskiej Uniwersytetu Szczecińskiego w dyscyplinie historia. W swojej dysertacji doktorskiej porusza problem wizualność pieczęci jako środka reprezentacji miast Księstwa Pomorskiego w średniowieczu.

Author: Łukasz Koremba – MA, a fourth-year doctoral student at the University of Szczecin in the discipline of history. In his doctoral dissertation, he addresses the issue of the visuality of seals as a means of representing towns in the Duchy of Pomerania in the Middle Ages.

Uniwersytet Szczeciński – Szkoła Doktorska
ul. Mickiewicza 18
70-384 Szczecin

Uniwersytet Szczeciński – Instytut Historyczny
ul. Krakowska 71-79
71-017 Szczecin

e-mail: Ldekoremba@interia.pl

Bibliografia

- Adamczewski M., *Uwagi w sprawie systemów sfragistycznych i typologii pieczęci miejskich*, w: *Dawne pieczęcie. Typologia – metody badań – interpretacje*, red. Z. Piech, Warszawa 2015, s. 99–144
- Bienek D., *Od pieczęci do herbu*, w: *Od pieczęci do herbu. Materiały I Konferencji Historycznej, Płoty, 3 marca 2016*, red. D. Bienek, Płoty 2016, s. 9–13
- Bobowski B., *Motywy gospodarcze na pieczęciach średniowiecznych i wczesnonowożytnych Goleniowa*, w: *Najnowsze badania nad numizmatyką i sfragistyką Pomorza Zachodniego. Materiały z konferencji naukowej „50 lat Działu Numizmatycznego Muzeum Narodowego w Szczecinie”, 19–20 września 2002 roku*, red. G. Horoszko, Szczecin, 2004, s. 185–189
- Bobowski K., *Die Siegel und die Bildung des Wappens der Stadt Demmin seit der Mitte des 14. Jahrhunderts bis 1648*, w: *Beiträge zur Geschichte Vorpommerns. Die Demminer Kolloquien 1985–1994*, red. H.T. Porada, Schwerin 1997, s. 169–173
- Czerner M., *Cztery godła miasta Koszalina*, „Koszalińskie Zeszyty Muzealne”, 11, 1981, s. 89–98
- Czerner M., *Herby miast województwa koszalińskiego*, Koszalin 1989
- Gaziński R., Grzelak J., *Herb miasta Szczecina*, w: *Szczecin na przestrzeni wieków. Historia, kultura, sztuka*, red. E. Włodarczyk, Szczecin 1995, s. 190–198
- Gumowski M., *Koszalin – jego herb i pieczęcie*, w: *Z dziejów Koszalina*, red. H. Janocha, Poznań 1960, s. 95–106
- Gumowski M., *Najstarsze pieczęcie miast polskich z XIII i XIV wieku*, Toruń–Łódź 1960
- Gumowski M., *Pieczęcie i herby niektórych miast pomorskich*, „Przegląd Zachodniopomorski”, 15, 1971, nr 3, s. 113–132
- Gumowski M., *Pieczęcie w archiwach i ich reprodukcja*, „Archeion”, 19–20, 1951, s. 409–436
- Gut A., *Rozwój herbu Stargardu Szczecińskiego od XIII do końca XVIII wieku*, „Przegląd Zachodniopomorski”, 10 (39), 1995, nr 4, s. 115–131
- Gut A., *Rozwój i symbolika herbu Maszewa*, w: *Maszewo i okolice na przestrzeni wieków*, red. A. Chlebowska, Szczecin 2008, s. 45–58

- Hupp O., *Die Wappen und Siegel der deutschen Städte, Flecken und Dörfer*, t. 1: Königreich Preussen, z. 2: Pommern, Posen und Schlesien, Frankfurt a. M. 1898
- Kadziszewska M., Stróżyk P., *Repertorium dawnych sposobów reprodukcji pieczęci*, w: *Zbiory pieczęci w Polsce*, red. Z. Piech, W. Strzyżewski, Warszawa 2009, s. 518–528
- Koremba Ł., *Apparatus Sigillorum – nieznane źródło do sfragistyki miejskiej Pomorza Zachodniego. Autorstwo, czas i okoliczności powstania*, „Przegląd Zachodniopomorski”, 35 (64), 2020, nr 1, s. 5–21
- Lexikon Städte und Wappen der Deutschen Demokratischen Republik*, red. H. Göschel, Leipzig 1984
- Pokora P., *Rysunki pieczęci Kajetana Wincentego Kielasińskiego w zbiorach Biblioteki PAN w Kórniku*, w: *Zbiory pieczęci w Polsce*, red. Z. Piech, W. Strzyżewski, Warszawa 2009, s. 377–476
- Popielas-Szultka B., *Herb miasta Łeby*, „Słupskie Studia Historyczne”, 2, 1993, s. 5–11
- Rymar E., *Biblioteka Ostenów w Płotach (1)*, „Bibliotekarz Zachodniopomorski”, 45, 2004, nr 3–4, s. 36–44
- Rymar E., *Biblioteka Ostenów-Bismarcków w Płotach. Część 2. Tajemnice rozproszenia*, „Bibliotekarz Zachodniopomorski”, 46, 2005, nr 4, s. 41–53
- Rymar E., *Biblioteka Ostenów-Bismarcków w Płotach. Część 3. Stare i nowe tropy rozproszenia zbiorów*, „Bibliotekarz Zachodniopomorski”, 50, 2009, nr 3–4, s. 32–35
- Vocabularium Internationale Sigillographicum*, red. L. Vrtel, K. Müller, M. Hlebionek, V. Keresztes, Bratislava 2016
- Werlich R.-G., *Siegel und Wappen der Stadt Grimmen*, w: *Die Marienkirche in Grimmen und ihre Gemeinde. Beiträge zur Kirchengeschichte einer pommerschen Stadt*, red. N. Buske, H.T. Porada, W. Schmidt, Kiel 2015, s. 241–264
- Wójcik M.L., *Sigillum deperditum est. Uwagi o walorach źródłowych rysunków pieczęci w zespole Dokumenty Miasta Wrocławia ze zbiorów Archiwum Państwowego we Wrocławiu*, w: *Sic erat in fatis. Studia i szkice poświęcone Profesorowi Bogdanowi Rokowi*, t. 2, red. E. Kościk, R. Żerelik, P. Badyńska, F. Wolański, Toruń 2012, s. 402–429